

Кочукова, Н. І. (2004). *Експресивно-виражальні можливості трансформованих стійких сполучень слів (на матеріалі української преси кінця ХХ – початку ХХІ століття)*. Київ, 19 с.

Кунин, А. В. (1971). Фразеологические единицы и контекст. [В:] *Иностранные языки в школе*, № 5, с. 2–15.

Мелерович, А. М. (2011). *Современная русская фразеология (семантика – структура – текст)*. Кострома, 456 с.

Мокиенко, В. (2008). *Фразеологическая неология как лингвистическое явление*. Ороле, С. 23–38.

Мокиенко, В. М. (1989). *Славянская фразеология*. Москва, 287 с.

Мокієнко, В. М. (1970). Варіантність як одне з джерел утворення фразеологізмів. [В:] *Мовознавство*, № 5, с. 39–50.

Молотков, А. И. (1977). *Основы фразеологии русского языка*. Ленинград, 280 с.

Пономарів, О. Д. (1993). *Стилістика сучасної української мови*. Київ, 248 с.

Скрипник, Л. Г. (1973). *Фразеологія української мови*. Київ, 278 с.

Стишов, О. (2001). Нові аббревіатури мови мас-медіа кінця ХХ століття [В:] *Мовознавство*, № 1, с. 33–40.

Ужченко, В. Д. (2005). *Фразеологія сучасної української мови*. Луганськ, 400 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, 2005. 1728 с.

К – Дочинець, М. (2013). *Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії*. Мукачево, 311 с.

ТзВ – Нестайко, В. (2013). *Тореадори з Васюківки. Трилогія про пригоди двох друзів. Нова авторська редакція з новими епізодами*. Київ, 545 с.

ФС – *Фразеологічний словник української мови*. У 2-х т. Київ, 1993. 980 с.

ФСССГД – Ужченко, В. і Ужченко, Д. (2013). *Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу*. Луганськ, 552 с.

Подано до редакції 12.04.2018 року

Прийнято до друку 12.05.2018 року

УДК 811.161.3'373.2

ОНИМ-ЗАГАЛОВАК НАРЫСА «ЗЯМЛЯ ПАД БЕЛЫМІ КРЫЛАМІ»

Наталля Гушча

аспірантка кафедры беларускай і рускай філалогіі УА «Мазырскі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна»

(Мазыр, Рэспубліка Беларусь)

e-mail: guscha.natalya@yandex.ru

ORCID: 0000-0002-5503-1088

У артыкуле разглядаецца онім-загалолак нарыса Уладзіміра Караткевіча “Зямля пад белымі крыламі”. Гэты загалолак з’яўляецца вянцом, зернем, з якога вырастае, нараджаецца ідэя твора. Намі выяўлены прыкметы паводле іх семантыка-стылістычных і эстэтычных функцый у звязным тэксце. Шырока раскрыты вобраз бусла.

Ключавыя словы: онім; бібліёнім; загалолак; айконім.

Guscha Natalia. On-the title of the essay of «The Earth under white wings».

The article discusses on-the title of the essay by Vladimir Karatkevich “The Earth under white wings”. This title is the crown, the seed from which it grows, is born the idea of the piece. We identified the characteristics according to their semantic-stylistic and aesthetic features in waznym the text. Wide open the image of the stork. For sublimely magnificent manivanna our homeland of Belarus as a state, Vladimir Karatkevich has created a descriptive expression of the land under white wings, who named his popular not only in Belarus essay addressed to the first students of the brotherly Ukraine.

Every Belarusian knows that the stork is very typical for Belarus, most migratory bird with long straight red beak and red high feet. In the people since Colacevich then the storks metaphorically referred to as a high a bottle of vodka. Thus, V. Korotkevich, putting in bblank great symbolic meaning, prompted Udomlya the reader that Belarus is a country which, averguenza this God’s bird, and we, Belarusians, go under the care and protection of God himself. When describing positive in the works V. Karatkevich and other writers of this celeronm (white) very productive, frequent, symbolically filled.

On grammatical structure, as traced by linguists, this title – a difficult phrase, which used three independent and one function word. Token the earth, which, according to the researchers replaced the words of the country in the structure bblonde, stands as a synonym for such units as country, state. In works of fiction, journalism, the word is widely used in the structure Tapani called with the grandly-elevated connotation: opening of the new land archipelago, country, island, pioneers identified them rhetorically-majestic: the Sannikov Land, the Earth Frantsa-Joseph, New land, such periphrase-phrases identified in the literature: the Land of Cervantes, Land Kupala and Yakub Kolas, etc. Adjective-celeronm white (white) hapatitis sense is a symbol of infinity, eternity, the universe, in the traditional culture of the Belarusians, he is one of the most advanced. Along with the red and black, he is the main range of the color symbolism in the mythopoetic model of the world. The essence of most bblonde elaborates the writer himself, often written using the people explanations, naive etymology, adding data from scientific sources, chronicles, etc.

Keywords: *onim; bibleionim; title; oikonim.*

Загалолак мастацкага твора заўсёды ў цэнтры ўвагі чытача, ён ключ да правільнага ўспрыняцця мастацкага тэксту. Гэта першы онім, якія сустракаецца чытачу, прызначэнне якога матывуецца зместам усяго твора В. Кухарэнка называў загалолак першым парадыгматычным знакам тэксту, які мае ініцыяльную (пачатковую), заўсёды моцную пазіцыю, максімальна функцыянальную загружанасць, якая ўплывае на ўсе астатнія катэгорыі тэксту – мадальнасць, канцэптуальнасць, працягласць і інш. Кожны літаратурны твор мае загалолак, які з’яўляецца “галоўным кампанентам анамастычнай прасторы мастацкага твора” [Кухаренка 1984, с. 109–117]. Онім-загалолак у мастацкім тэксце, на думку С. Фамічова, з’яўляецца вянцом, зернем, з якога вырастае, нараджаецца ідэя твора. Па сваёй сутнасці і функцыі загалолак, калі ён сапраўды ўдалы, абавязкова суадносіцца з усімі сюжэтнымі хадамі, з усімі вобразамі і элементамі мастацкага твора, нават да самых дробязных дэталей. Зразумець такую назву – значыць пранікнуць у сутнасць аўтарскай ідэі [Фомічев 1989, с. 17]. Назва мастацкага тэксту любога жанру – самая актуальная яго прыкмета, гэта славесны комплекс, значэнне якога імпліцытна праектуецца на змест усіх тэкставых узроўняў і яго частак, на яго агульную, скразную ідэю [Фомічев 1989, с. 104].

Онiмы-загалоўкі ў мастацкіх тэкстах – гэта найчасцей ключавыя словы да ўсяго літаратурнага твора ці асобных яго частак, у якіх лiнгвiсты (Я. Івашкевіч, М. Барысава, Б. Ларын, М. Бахцін, В. Фанякова і інш.) выяўляюць наступныя выразныя прыкметы паводле іх семантыка-стылістычных і эстэтычных функцый у звязным тэксце: а) высокая частотнасць

ужывання ў звязным тэксце ці ў асобных яго кампазіцыйна важных частках; б) паўтарэнне і ўзбагачэнне яго кантэкстуальнай семантыкі і асацыятыўных сувязяў у розных частках тэксту: багацце і разнастайнасць сінтагматычных і сінтаксічных сувязей у тэксце; в) ужывальнасць (поўная ці спарадычная) у структуры загалова частак літаратурнага твора, дзе выяўляецца самая моцная пазіцыя ўласнага імя ў мастацкім тэксце.

Для ўзнёсла-велічнага іменавання нашай радзімы Беларусі як дзяржавы У. Караткевіч стварыў апісальны выраз *зямля пад белымі крыламі*, якім назваў свой папулярны не толькі ў Беларусі нарыс, адрасаваны спачатку школьнікам братняй Украіны. Дарэчы, і ранню паэму пра сваю малую радзіму ён таксама назваў вельмі блізкай перыфразай “*Зямля дзядоў*”. Паступова гэтыя цяпер вельмі частыя бібліёнімы набылі сімвалічны сэнс, выступаючы сінонімамі да наступных перыфраз, вядомых з твораў беларускай мастацкай літаратуры: *зямля Заслонава, Купалы; зямля продкаў; зямля бацькоў* і інш. У сваю чаргу, вялікі сын гераічнай аршанскай зямлі Уладзімір Караткевіч напісаў нарыс “*Зямля пад белымі крыламі*”, спачатку для ўкраінскага чытача, бо так хацелася распавесці суседзям пра цуды зямлі бацькоўскай. Назва твора даўно стала крылатай, як і птушка *бусел* – сімвалам Беларусі ... [Шур 2013, с. 54].

Любы беларус ведае, што *бусел* – вельмі тыповая для Беларусі вялікая пералётная птушка з доўгай прамой чырвонай дзюбай і высокімі чырвонымі нагамі. У народзе яшчэ з Коласавых часоў *буслам* метафарычна называюць таксама высокую бутэльку гарэлкі.

У онімах-сімвалах, створаных калектыўным розумам народа (фальклорныя творы), а таксама пісьменнікамі, акумулюецца вялікая колькасць разнастайных асацыяцый, пачуццяў, эмоцый. Таму, напрыклад, у мастацкіх тэкстах словы *язюля, бусел, хата, сокал, балота, вярба, крыж, колас, серп* і інш. не проста моўныя адзінкі, а свайго роду ўмоўныя абазначэнні пэўных фактаў, з’яў рэчаіснасці, якія характарызуюцца ўстойлівасцю, традыцыйнасцю пераносаў значэнняў.

У чым жа арыгінальнасць і сімвалізм загалова “*Зямля пад белымі крыламі?*” Просочым гэта больш падрабязна, аналізуючы названы нарыс У. Караткевіча. Даследчыкі стылю і мовы мастацкіх твораў (А. Андрэеў, Т. Шамякіна і інш.) адзначаюць, што для пісьменніка і чытача надзвычай важнае значэнне ў межах цэласнасці і ўспрымання ўсяго тэксту набываюць яго ўмоўныя, пазначаныя ў мастацкім творы прасторавыя межы і асабліва яго пачатак, якія разам адыгрываюць галоўную ролю ў стратэгіі аўтара на зацікаўленасць патэнцыяльнага чытача да твора, а “цэласнасць мастацкага твора неабходна вывучаць як сістэмнасць”. Менавіта пачатак характарызуецца, як правіла, найвышэйшым узроўнем семіятычнасці. Часта ў пачатку твора выяўляе сябе той ці іншы яго матыў ці нават ідэя, аўтарская задума і, бяспрэчна, найбольш ярка – дамінанта стылю пісьменніка [Андранюк 1997, с. 148]. Вядома, што вобраз *бусла* як сімвала Беларусі з’яўляецца скразным і засведчаны ў многіх жанрах фальклору і мастацкай літаратуры, а назойнік *бусел* паступова трансфармаваўся ў вядомую ўсім перыфразу, створаную У. Караткевічам. У народным уяўленні святымі, божымі птушкамі лічыліся *ластаўка, салавей, бусел, жаўранак. Бусел (Ciconia Briss)* для беларусаў, як сведчаць факты з міфалогіі, – святая птушка. Забіць яго – вялікі грэх. Дачыненні *бусла* і чалавека – прыклад гарманічнага суіснавання людзей і дзікай прыроды, якая становіцца свойскай: спрадвечна людзі дапамагалі *буслу* будаваць гняздо, ахвяруючы дзеля гэтага старыя колы, бароны... За гэта

птушка магічным чынам засцерагала жыллё ад пажару або папярэджвала, што жыллё можа спаліць пярун... Разуменне, успрыняцце *бусла* як апекуна і распарадчыка ўраджаем і дабрабытам, як істоты, што “прыносіць” дзяцей, сцвярджае натуральнасць яго знаходжання сярод гурту калядоўшчыкаў. Бусла лічаць пераважна толькі беларускім птахам. Пра гэта сведчыць, напрыклад, вядомая прыказка, адзначаная ў слоўніку І. Лепешава і М. Якалцэвіч: “*Няхай жыве і пасецца беларуская птушка бусел (баця)*”. Пра гэта ж пісаў і У. Караткевіч: “*Да пэўнай ступені бусел – сімвал Беларусі. Ёсць, вядома, дацкія буслы, апетыя Андэрсенам, ёсць буслы і ў іншых заходніх краінах. Ёсць яны і на поўдні. Але на ўсход ад Беларусі, калі не лічыць Сярэдняю Азію, яны ўжо амаль не водзяцца. Так што нават цікава, а хто там прыносіць у дом дзяцей*” [Караткевіч 1989, с. 3].

Самая кідкая і запамінальная адметнасць Палесся – гэта буслы, буслянкі – бусліныя гнёзды, бязмежныя балоты, якія прадстаўнікам іншых рэгіёнаў, падарожнікам найбольш запамінаюцца, калі яны ўзгадваюць гэты адметны рэгіён Беларусі. На Палессі існуе павер’е, што раней *бусел* быў чалавекам, але за непаслушанне Бог зрабіў яго птушкай, а яго маці за тое, што нарадзіла такога сына, была адпраўлена ў пекла, дзе цяпер, молячыся, выставіла адну нагу з пекла”...

Такім чынам, У. Караткевіч, укладваючы ў бібліёнім вялікі сімвалічны сэнс, падказваў удумліваму чытачу, што *Беларусь* – гэта краіна, якая аберагаецца гэтай божай птушкай, а мы, беларусы, ходзім пад апекай і абаронай самога Бога. Пры характарыстыцы станоўчага ў творах У. Караткевіча і іншых пісьменнікаў гэты каларонім (белы) вельмі прадуктыўны, часты, сімвалічна напоўнены.

Паводле граматычнай структуры, як прасочана лінгвістамі, гэты загаловак – складанае словазлучэнне, у якім ужыты тры самастойныя і адно службовае слова. Лексема *зямля*, якая, як сведчаць даследчыкі, замяніла словы *краіна* ў структуры бібліёніма, выступае як сінонім да такіх адзінак, як *краіна*, *дзяржава*. У творах мастацкай літаратуры, публіцыстыцы гэта слова шырока ўжываецца ў структуры тапанімічных назваў з велічна-ўзнёслай канатацыяй: адкрываючы новыя землі, архіпелагі, краіны, астравы, першапраходцы ідэнтыфікавалі іх рытарычна-велічна: *Зямля Саннікава*, *Зямля Франца-Іосіфа*, *Новая зямля*, такія перыфразы-словазлучэнні засведчаны і ў мастацкай літаратуры: *Зямля Сервантэса*. *Зямля Купалы і Коласа* і інш. Прыметнік-каларонім *белы* (белая) з міфапаэтычным сэнсам – гэта сімвал бязмежнасці, вечнасці сусвету, у традыцыйнай культуры беларусаў ён адзін з найбольш пашыраных. Нароўні з *чырвоным і чорным*, ён складае асноўны спектр колеравай сімволікі ў міфапаэтычнай мадэлі свету.

У мастацкай літаратуры сэнс некаторых заголоўкаў раскрываецца паступова. Здараецца, што толькі прачытаўшы апошні радок у кнізе, можна здагадацца, пра што хацеў у шматстаронкавым творы сказаць аўтар. У гэтым жа нарысе У. Караткевіч, наадварот, з першых старонак знаёміць чытача з *зямлёй пад белымі крыламі*. І мы паступова далучаемся да багатай і разнастайнай інфармацыі пра розныя назвы ў розныя перыяды: *Вялікае Княства Літоўскае*, *Літва*, *Белая Русь*, *Паўночна-Заходні край*, *Беларусь*, падрабязна пісьменнік піша і пра іншыя, меншыя часткі нашай радзімы: *Палессе*, *Панямонне*, *Прыдняпроўе*, *Азёрны край* і інш. “Умоўна Беларусь дзеліцца на пяць вялікіх раёнаў. 1) *Азёрны край*. Гэта самая поўнач рэспублікі; 2) *Цэнтр*. Ён прыблізна супадае з Мінскай вобласцю; 3) *Панямонне*. Заходнія

рэгіёны па берагах Нёмана; 4) *Усход*. Аршанскае ўзвышша, Аршанска-Магілёўская раўніна, а таксама раўніны па рацэ Беразіне і каля Чачэрска; 5) *Поўдзень*, або *Палессе*. Я – але гэта мая прыватная думка – выдзеліў бы за кошт усходу і ўсходняй часткі Палесся яшчэ шосты раён. *Прыдняпроўе*. Занадта ўжо ўплывае на эканоміку, пейзаж, побыт, нават псіхіку чалавека вялікая Рака.

У адпаведнасці з раёнамі розныя і пейзажы [Караткевіч 1989, с. 7–8]. Письменнік добра ведаў і любіў краіну пад белымі крыламі. Пра сваё захапленне да радзімы ён пісаў:... – *Я аб'ездзіў на Беларусі амаль усё. Няшмат засталася нават глухіх куткоў, дзе я не пабываў бы. Таму я насмельваюся сказаць, што ведаю сваю краіну і яе людзей. І менавіта таму, дарагія дзяўчаты і хлопцы, я стану гаварыць з вамі толькі аб тым, што сам бачыў і чуў. Гэта будзе кніга, напісаная сведкам, які многае (што датычыць сучаснасці) бачыў на ўласныя вочы. І я дужа хацеў бы, каб вы мне верылі, нават калі я стану вам расказаць самыя незвычайныя рэчы. Таму што жыццё багацейшае, чым мы яго ўяўляем. Жыццё часам бывае настолькі падобнае на казку, што нельга не ўскрыкнуць: “Ды не можа гэтага быць!”*

Вы можаце спытаць, нашто гэта вам, калі вы самі жывяце тут і шмат чаго бачыце “на свае вочы”. Ну, па-першае, Беларусь вельмі розная. Розніца людзі, будоўлі, пейзажы. Калі вы жывяце на вёсцы недзе пад Столінам, вы можаце не ведаць, як жывуць вашы браты і ровеснікі недзе на Віцебшчыне. Па-другое, калі вы – дзіця вялікага горада, вы можаце ўвогуле не мець уяўлення пра першабытныя лясы недзе над Бязозай-ракой. Па-трэцяе, не тая ўжо і вёска. Людзіносяць не твая ўборы, глядзяць замест батлейкі тэлевізары. Яны жывуць нязмерна лепей, але і... падабней адзін да аднаго. І мне хочацца расказаць вам аб тым, што знікае і чаму я быў сведкам, каб добра ведалі сваё месца ў гэтым жыцці і вы [Караткевіч 1989, с. 4].

Письменнік паслядоўна звяртаў увагу на незвычайнасць, унікальнасць, асобных рэгіёнаў зямлі пад белымі крыламі. Так, ён неаднаразова наведваў маляўнічыя берагі *Убарці*, якія асабліва ўпадабалі буслы, якія цэлымі статкамі селяцца на шматлікіх дубах і іншых старадрэвінах на яе берагах, яго ўражвала мясцовая прырода, пра што з асаблівым захапленнем ён вельмі красамоўна паведамляў у названай кнізе нарысаў.

Пра насычаны цікавымі пазнавальнымі фактамі змест гэтага нарыса сведчаць таксама ўдалыя назвы, спецыфічныя бібліянімы ўсіх яго раздзелаў, у якіх апавед пра зямлю пад белымі крыламі вядзецца грунтоўна, пераканальна, канкрэтна. Усяго іх пяць: “*Зямля мая беларуская*”, “*Камяніцы і гмахі, і вежы*”, “*Праз дым стагоддзяў*”, “*Беларусь на куце ў хаце сваёй села ...*”, “*Будоўлі, будоўлі, будоўлі*”.

Сутнасць большасці бібліянімаў падрабязна раскрывае сам письменнік, найчасцей выкарыстоўваючы запісанія ў народзе тлумачэнні, найўныя этымалогіі, дабаўляючы да іх звесткі з навуковых крыніц, летапісаў і інш. Напрыклад, пра ўзнікненне сталіцы Беларусі: “... *Мінск. Горад-герой. Самы буйны з гарадоў Беларусі. Звыш мільёна насельніцтва. Горад і вобласць даюць 26 працэнтаў усёй прамысловай прадукцыі рэспублікі. Гэта машынабудаванне, хімія, лёгкая і харчовая прамысловасць.*

Гораду больш за 900 год. Адзін з самых ранніх успамінаў аб ім – радкі са “Слова аб палку Ігаравым”: “На Нямізе снапы сцелюць галовамі, малоцяць цапамі харалужнымі, на таку жыццё кладуць, веюць душу ад цела”. Крывавія берагі Нямігі даўно забраныя ў падземную трубу. Зсталася толькі старая

гандлёвая назва горада “Мінск”, а ў даўніну “Менск”, “Менск”, ад слова “мена”, “мяняць”. *І дужа мала гісторыі* [Караткевіч 1989, с. 64–65].

На сімвалічным значэнні загалоўка “Зямля пад белымі крыламі” яго ўзоры ў наш час удумлівымі аўтарамі, узбагачанымі міжтэкставай кампетэнцыяй, ствараюцца іншыя для шматзначнай характарыстыкі станючых асаблівасцей некаторых беларускіх паселішчаў, прадпрыемстваў, тэрыторый.

Назва-перыфраза не стала аказіяналізмам, апісальны выраз з сімвалічным падтэкстам замацаваўся ў прэсе, плакатах, паступова стаў крылатым, што пераканальна сведчыць пра яго ўнікальнасць. У наш час нярэдка ў выступленнях з высокіх трыбун нашу радзіму з лёгкай рукі У. Караткевіча велічна называюць гэтай нацыянальна ёмкай перыфразаю.

Такім чынам, для узнёсла-велічнага іменавання нашай радзімы Беларусі як дзяржавы У. Караткевіч стварыў апісальны выраз *зямля пад белымі крыламі*, якім назваў свой папулярны не толькі ў Беларусі нарыс, адрасаваны спачатку школьнікам братняй Украіны. Дарэчы, і раннюю паэму пра сваю малую радзіму ён таксама назваў вельмі блізкай перыфразаю “*Зямля дзядоў*”. Паступова гэтыя цяпер вельмі частыя бібліянімы набылі сімвалічны сэнс, выступаючы сінонімамі да наступных перыфраз, вядомых з твораў беларускай мастацкай літаратуры: *зямля Заслонава*, *Купалы*; *зямля продкаў*; *зямля бацькоў* і інш.

У. Караткевіч, укладваючы ў бібліянім вялікі сімвалічны сэнс, падказваў удумліваму чытачу, што *Беларусь* – гэта краіна, якая аберагаецца гэтай божай птушкай, а мы, беларусы, ходзім пад апекай і абаронай самога Бога.

ЛІТАРАТУРА

- Андранюк, С. (1997). *Пісьменнікі. Кнігі*. Мінск, 319 с.
 Караткевіч, У. С. (1989). *Збор твораў*. У 8 т. Мінск, т. 4–5.
 Кухаренко, В. А. (1984). Імя заглавнага персанажа в целом художественном тексте. [В:] *Русская ономастика*. Одесса, с. 117–124.
 Фомичев, С. А. (1989). “Чудный город Миргород”. [В:] *Русская речь*, № 9, с. 17–24.
 Шур, В. В. (2013). Пра бібліянім “Зямля пад белымі крыламі” і іншыя загалоўкі. [В:] *Славянские народы и их культуры: традиция и современность*. В. И. Коваль (ред.). Гомель, с. 55–77.

Подано до редакції 07.04.2018 року
 Прийнято до друку 04.05.2018 року

УДК 811.161.2'376.46'276.6:63-112

ЩО КУПУВАЛИ УКРАЇНЦІ В XVII СТ.? (на матеріалі актів купівлі-продажу Бориспільського міського уряду)

Василь Денисюк

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
 (Умань, Україна)

e-mail: dvv2812@ukr.net

ORCID: 0000-0002-6773-1380